

ՆԵՍՏՈՐԻ ԿՅԱՆՔԸ ԵՎ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

Յ. Վ. ՀՈԿՅԱՆՆԻՍՅԱՆ

Պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

19-20-րդ դարերը աստվածաբանական ու եկեղեցագիտական գրականության մեջ իրավամբ կարելի է համարել քրիստոսաբանական վիճաբանությունների «սպիտակ էջերի» վեր հանման և նորովի արժևորման ժամանակաշրջան: Թվում էր, թե քրիստոսաբանական վիճաբանությունների հիմնահարցն այդպես էլ մնացել էր միջնադարում, սակայն նոր հայտնաբերված վավերագրերը, փաստաթղթերը և նախկինում անհայտ գրականությունը (կամ դրանց առանձին պատառիկներ) գալիս են վկայելու, որ բավականին վաղ է շրջել քրիստոսաբանության պատմության էջերը, իսկ որ առավել կարևոր է, պատմականորեն արդարացված չէ առաջնորդվել այն նույն արժեհամակարգային սկզբունքներով, որոնք արխայիկացվելով դեռևս միջնադարում, բազմաթիվ դեպքերում ժամանակաշրջանի հոգևոր կյանքի իրական կարիքներն ու հոգսերը չեն արտահայտում:

Հռոմեական կայսրության շարունակական տրոհումների ու բաժանումների արդյունքում արևմուտքի և արևելքի քրիստոնեական եկեղեցիների գործառությունը շարունակվեց հասարակական-քաղաքական և աստվածաբանական տարբեր միջավայրերում: Վաղուց ձևավորված ավանդության համաձայն աստվածաբանական հիմնական վիճաբանություններն ու քննարկումները ծավալվում էին քրիստոնեական արևելքում, իսկ արևմուտքն այդ ընթացքում առավել ամրապնդում էր պապական իշխանության հիմքերը և դնում էր պապակենտրոն Հռոմի հիմքերը: Եվ այն ժամանակ, երբ Արևմտյան եկեղեցին զբաղված էր նախամեղքի, շնորհի և ընտրյալություն վարդապետությունների մշակմամբ, արևելքում սկիզբ էր առնում մի նոր աստվածաբանական ներհակություն, որին պետք է հետագայում անվանեին «քրիստոսաբանական մեծ վեճ»: Քրիստոնեության առաջին՝ Նիկեայի 325 թ., Կոստանդնուպոլսի 381 թ., Եփեսոսի 431 թ. և Բաղկեդոնի 451 թ. տիեզերաժողովները միջնորդավորված կամ ուղղակի զբաղվել են նաև քրիստոսաբանական հիմնահարցերի քննարկումներով:

Քրիստոսաբանական այդ վիճաբանություններն ընթանում էին հին աշխարհի երկու հայտնի աստվածաբանական կենտրոնների՝ Ալեքսանդրիայի և Անտիոքի կողմից նախանշված ուղենիշների ներքո: Ալեքսանդրիայի և Անտիոքի աստվածաբանական ըմբռնումների անհաշտ ներհակության այդ փուլում աստիճանաբար ամրապնդվում էր կայսերական եկեղեցու համարում ունեցող Կոստանդնուպոլսի պատրիարքությունը: Պատմական այս փուլում է նաև, որ եկեղեցու շրջանակներում աստիճանաբար ձևավորվում էին, այսպես կոչված, «երկյակ համագործակցություններ», մի կողմից՝ ի դեմս Հռոմի և Ալեքսանդրիայի, իսկ մյուս կողմից՝ Կոստանդնուպոլսի և Անտիոքի: Հռոմի և Ալեքսանդրիայի դաշինքն աստվածաբանականից զատ երբեմն նաև քաղաքական երանգավորում էր ստանում, քանի որ ուղղված էր բյուզանդական կայսրերի հովանավորչության ներքո հանդես եկող Կ. Պոլսի պատրիարքների դեմ: Գրիգոր Աստվածաբանի և Հովհան

Ոսկեբերանի պատմությունը կանոնական այդ թշնամանքի լավագույն վկայություններից է¹:

Հովհան Ոսկեբերանի նման գահընկեց արված և բանադրված Կ. Պոլսի պատրիարք Նեստորի կյանքի մասին բավականին քիչ տեղեկություններ են հասել մեզ: Թերևս հայտնի է, որ նա ծնունդով Գերմանիկիե կոչվող վայրից էր (ներկայիս Մարաշի տարածքը)², որը ենթարկվում էր Անտիոքի պատրիարքությանը: Անտիոք քաղաքում էլ նա ստացել է իր կրթությունը և դարձել եվպրեպիոս վանքի վանական: Այստեղ Նեստորն աչքի է ընկել ասկետիկ կյանք վարելու նախանձախնդրությամբ և քարոզխոսական ունակություններով: Նեստորի մասին համեմատաբար ամբողջական տեղեկություններ են պահպանվել 428-431 թթ. նրա գործունեության մասին, երբ նա դարձել է Կ. Պոլսի պատրիարք: Կ. Պոլսի Ատտիկոս պատրիարքի մահվանից հետո (425 թ.) մայրաքաղաքի նվիրապետական աթոռին հավակնել են երկու թեկնածուներ՝ Ատտիկոսի քարտուղար Պրոկլը³ և գիտական մեծ համբավ ունեցող Ֆիլիպը⁴: Այս երկուսի միջև ծագած հակասությունների հետևանքով նվիրապետ ընտրվեց «կոմպրոմիսային թեկնածու» Սիսինիոսը, որը, սակայն, ընտրությունից երկու տարի անց մահացավ: Թշնամական խմբավորումների միջև սառած հակամարտությունը չվերակենդանացնելու նպատակով Թեոդոս Բ կայսրը որոշեց նոր պատրիարք ընտրել Կ. Պոլսի հոգևորականության շարքերից դուրս գտնվող մարդու և նրա ընտրությունը կանգ առավ արդեն վանահայր դարձած Նեստորի վրա: Կ. Պոլիս ուղևորվելու ճանապարհին, ըստ տեղեկությունների, նա այցելում է իր կյանքի մայրամուտն ապրող Թեոդորոս Մոպսուեստացուն, որն էլ նրան խորհուրդ է տալիս «կտրուկ և չոր կերպով չհակադրվել ուրիշների կարծիքներին»՝ վստահ լինելով, որ այդ հակվածությունը «մի օր դժբախտություն կբերի Նեստորին»⁵:

Իր գահակալման արարողության ժամանակ կոչով դիմելով Թեոդոս Բ-ին,

¹ Հովհան Ոսկեբերանը Կ. Պոլսի պատրիարք է դարձել 398 թ. Ալեքսանդրայի պատրիարք Թեոփիլոսի կամքին հակառակ: Ոսկեբերանը դատապարտել է Թեոփիլոսի գործունեությունը, որի հետևանքով բազմաթիվ վանականներ հարկադրված են եղել ապաստան գտնել Կ. Պոլսում: Տե՛ս **Сократ Схоластик**. Церковная история. М., 1994, кн. VI, гл. 9: Տե՛ս նաև **Zenos A. C.** The Ecclesiastical History of Socrates Scholasticus. Ser. 2, Vol. II (of N.P.N.F., ed. by P.Schaff and H. Wace). New York, 1890: Կայսրուհի Եվդոքսիայի օգնությամբ Թեոփիլոսին հաջողվել է 40 եպիսկոպոսների մասնակցությամբ ժողով գումարել Օակում, որտեղ էլ Ոսկեբերանը գահընկեց է հռչակվել: Այս մասին տե՛ս **Hefele C. J.** A History of the Councils of the Church (trans. by H.N. Oxenham). Edinburgh, 1896, vol. II, sec. 115; **Jackson F. J. F.** The History of the Christian Church to A.D. 461. London (6th ed.,), 1914, p. 447 ff.

² Տե՛ս **Сократ Схоластик**. Церковная история, кн. VII, гл. 29: Հարկ է նշել նաև, որ ասորական աղբյուրները համառորեն փորձում են Նեստորին պարսկական ծագում վերագրել: Ամենայն հավանականությամբ այդ հանգամանքը պետք է բացատրել Պարսկաստանում Նեստորական-ասորիների տարածումով և մինչև մեր օրերը գոյատևմամբ:

³ Տե՛ս **Сократ Схоластик**. Церковная история, кн. VII, гл. 41:

⁴ Ըստ տեղեկությունների՝ նրա գրչին է պատկանում «Եկեղեցու պատմություն» աշխատությունը, որը, ցավոք, մեզ չի հասել: Այդ մասին տե՛ս **Duchesne M. L.** The Early History of the Christian Church (trans. by C. Jenkins). Vol. II, London, 1922, p. viii, n. 1:

⁵ **Nestorius**: Le Livre d'Heraclide de Damas (by P. Bedjan). Leipzig and Paris, 1910, p. lii.

Նեստորն ասել է. «Օ կայսր, տուր ինձ հերետիկոսներից մաքուր երկիր և դրա փոխարենն ես քեզ կտամ երկինքը, օգնիր ինձ հաղթելու հերետիկոսներին և ես կօգնեմ քեզ հաղթելու պարսիկներին»⁶ և աթոռն ստանձնելու հենց հաջորդ օրն անհաշտ պայքար է սկսել հերետիկոսությունների դեմ: Նեստորի ակտիվ միջամտությամբ նրա օծումից հինգ օր անց քաղաքային ոստիկանությունը փակել է Կ. Պոլսում գործող արիոսական տաճարը⁷, որին հաջորդեցին հետապնդումները նովատիականների⁸, մակեդոնականների⁹ և այլոց դեմ: Ընդ որում, տեղեկություններ են պահպանվել այն մասին, որ մակեդոնականների տաճարի փակումից հետո նրանց գոյությունը դադարել է և դրանով վերջ է տրվել մակեդոնական պառակտմանը: Հետաքրքրական է, թե ինչ ի նկատի ունեն Նեստորը, երբ Թեոդոս Բ կայսեր ներկայությամբ արտասանում էր այս հայտնի խոսքերը: Արդյո՞ք նա ի նկատի չուներ Պարսկաստանի քրիստոնեականացումը, որով Բյուզանդիայի հակառակորդը կվերածվեր նրա համախոհի կամ անգամ՝ ենթակա երկրի, քանի որ կգործեր միևնույն արժեհամակարգային դաշտում: Դժվար է պատկերացնել, որ վանքից նոր դուրս եկած վանականը կկարողանար կայսրին որևէ այլ աջակցություն ցուցաբերել, քան բարոյափոխությանը: Եվ քանի որ կայսրերին առավել պրագմատիկ քայլերն էին հետաքրքրում և հաշվի առնելով այն, որ Թեոդոս Բ կայսրը փաստորեն իրագործել էր իրենից սպասվածն ու պայքար սկսել հերետիկոսների դեմ, ապա ենթադրաբար պատրիարքն էլ, իր հերթին, պետք է կոնկրետ քայլեր կատարեր: Եվ եթե հաշվի առնենք, որ նեստորականները տարածվեցին ու պահպանվեցին հենց Պարսկաստանում, ապա կարելի է ենթադրել, որ պատրիարքն էլ կատարեց իր խոստումը, սակայն հանգամանքների բերումով նա չկարողացավ մինչև վերջ իրագործել իր ծրագիրը:

Վավերագրերը վկայում են, որ չնայած նրան, որ Նեստորը հայտնի էր իբրև «համեստ ու առաքինի վանական», հերետիկոսների դեմ պայքարում, սակայն, նա դարձել է ծայրաստիճան դաժան ու անգիշում: Վերլուծաբաններից շատերը, մատնանշելով այդ փաստը, պնդում են, որ Նեստորի կենսագրության թերևս ամենադրամատիկ պահը նրանում էր, որ ողջ կյանքը պայքարելով հերետիկոսների դեմ, կյանքի վերջում նա ինքն արժանացավ հերետիկոսների ճակատագրին:

Այս ամենով հանդերձ պետք է նկատել, որ Նեստորի համար շրջադարձային եղավ ոչ թե իր նախաձեռնած պայքարը հերետիկոսների դեմ, այլ իր հետ Անտիոքից Կոստանդնուպոլիս եկած Անաստասիոս քահանայի կողմից քարոզի ժա-

⁶ Տե՛ս *Сократ Схоластик*. Церковная история, кн. VII, гл. 29: Հնարավոր է, որ եկեղեցական պատմիչի կողմից մեջբերվող խոսքերը չափազանցեցված են, սակայն դրանք բավականին օբյեկտիվ կերպով արտացոլում են տվյալ ժամանակաշրջանի պահանջներն ու կարիքները:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

⁸ Նովատիանականությունը Դեկոս կայսեր հալածանքների օրոք (249-250թթ.) ձևավորված դիսցիպլինար պառակտում էր:

⁹ Մակեդոնականները (հոգեմարտները) Կ. Պոլսի Մակեդոն պատրիարքի հետևորդներն էին, որոնք ընդունում էին Հայր և Որդի Աստծու համագոյությունը, սակայն մերժում էին Ս. Հոգու համագոյությունը: Մակեդոնականները դատապարտվեցին Կ. Պոլսի 381 թ. տիեզերածովյան կողմից:

մանակ կույս Մարիամի նկատմամբ «Theotokos» (Աստվածածին) եզրի այլաբանական մեկնությունը: Այս քարոզը բավականին մեծ իրարանցման ու հիասթափությունների տեղիք տվեց, քանի որ Ամաստասիոսը, իբրև գաղափարակիր, աջակցություն գտավ Նեստորի կողմից: Այդպես սկիզբ դրվեց նեստորական վիճաբանություններին¹⁰:

Մարիամի Աստվածածին կամ մարդածին լինելու վերաբերյալ Նեստորը ստիպված եղավ իր մոտեցումները պարզաբանել 428 թ. Ս. Ծննդյան օրը: Քարոզի ժամանակ նա հայտարարեց. «Ո՛չ: Մարիամն Աստծու մայրը չէ: Մարմնից ծնվածը մարմնական է, իսկ Հոգուց ծնվածը՝ Հոգի»¹¹: Այս խոսքերից հետո նրա դեմ ընդդիմացան Եվսեբիոսը, ով հետագայում դարձավ Դորիլեայի եպիսկոպոսը (448-451թթ.) և Պրոկլը, ով հետագայում դարձավ Կոստանդնուպոլսի պատրիարք: Եվսեբիոս Դորիլեացին հռչակում էր, որ Հավիտենական Բանը ծնվել է մարմնով և համոզված պնդում էր, որ Նեստորը դարձել է Պողոս Սամոսատցու հերետիկոսական հայացքների զոհը¹²: Իր հերթին Պրոկլը ելույթ ունենալով մայրաքաղաքային բնակչության առջև, հայտարարեց, որ «Սովորական մարդը փրկել չի կարող, իսկ Աստված տառապել չի կարող» և աստվածաբանի այս խոսքերը բավականին բուռն ընդունելության արժանացավ ունկնդիրների շրջանում¹³: Այս հարձակումներին Նեստորը ստիպված էր պատասխանել: Եվ Ջատկին հաջորդող օրերին նա հանդես եկավ երեք իրապարակային քարոզներով, որպեսզի ինչ-որ կերպ կարողանա մեղմել մայրաքաղաքում օրավուր աճող ընդդիմությունը: Ժխտելով Պրոկլի տեսակետը Մարիամի Աստծու մայր լինելու վերաբերյալ՝ Նեստորն իր ելույթներում նշում էր, որ «Աստված անցել է Կույսի միջով և որ Սուրբ Գրքերում նշված չէ, թե Աստված նրանից է»¹⁴: Առավել զարգացնելով իր մոտեցումը՝ Նեստորը վկայակոչում էր աստվածաշնչական այնպիսի արտահայտություններ, ինչպիսիք են «երեխան և նրա մայրը», «Աստված և նրա մայրը» և այդ հիման վրա ընդհանրացնելով պնդում էր, թե այդ արտահայտությունները վերագրելի են միայն Հիսուսին և ոչ մի պարագայում՝ Քրիստոս Աստծուն¹⁵:

Փաստորեն այդ ամենով Նեստորն առաջին անգամ բացահայտ կերպով հանրությանը ներկայացրեց իր քրիստոսաբանական գաղափարները և արձագանքներն էլ իրենց երկար սպասեցնել չտվեցին: Լուրերը բավականին արագ հասան նաև Ալեքսանդրիա, որտեղ Կյուրեղ պատրիարքը հարմար առիթի էր սպասում Կ. Պոլսի աթոռի նկատմամբ իր դժգոհություններն ի ցույց դնելու համար: Խոսքը վերաբերում է Նեստորի կողմից Կյուրեղի վտարած վանականներին Կ. Պոլսում ապաստան տալուն, ինչը չէր կարող աննկատ մնալ Ալեքսանդրիայի կողմից: Եվ

¹⁰ Տե՛ս **Bethune-Baker J. F.** An Introduction to the Early History of Christian Doctrine. London, 1962, p. 261:

¹¹ **Loofs F.** Nestoriana: Die Fragmente des Nestorius gesammelt, untersucht und herausgegeben. Halle, 1905, p. 252f.

¹² Տե՛ս **Kidd B. J.** A History of the Church to A.D. 461. Vol. III, Oxford, 1922, p. 202.

¹³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 203-204:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 205: Տե՛ս նաև **Loofs F.** Nestoriana: Die Fragmente des Nestorius gesammelt, untersucht und herausgegeben, p. 267-278.

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

Նեստորի ելույթից շատ չանցած՝ 429 թ. Կյուրեղը գրում է Նիտրիայի վանականներին ուղղված նշանավոր «Ad monachos Aegypti»¹⁶ ուղերձը, որտեղ մատնանշում է. «Մարիամն Աստծու մայրն է»: Հասկանալի է, որ այս ուղերձի իրական հասցեատերն անտիոքյան քրիստոսաբանական ավանդության կրող Նեստորն էր և ոչ թե եգիպտական վանականները: Ուղերձում Կյուրեղ պատրիարքը հղում է անում ոչ թե առաքյալներին, այլ եկեղեցու Հայրերին, մասնավորապես Աթանասին և նիկեական հանգանակի նրա մեկնությանը¹⁷: Իրականում իր այս ուղերձով Կյուրեղը ցանկանում էր դրդել Նեստորին, որպեսզի նա առաջինն սկսի հարձակումն իր նկատմամբ: Կյուրեղի քաղաքական պլանները ճիշտ դուրս եկան, քանի որ Նեստորը, վիրավորված լինելով իր պատրիարքության ներքին գործերին միջամտելուց, հանդես է գալիս Կյուրեղի դեմ և իր քահանաներից Փոտին հանձնարարում է պատասխանել Կյուրեղի նամակին: Ստանալով Նեստորի նամակը՝ Կյուրեղ Ալեքսանդրացին 429 թ. հունիսին Նեստորին է ուղարկում իր առաջին նամակը (Advenerunt)¹⁸: Նրանում Կյուրեղն անհանգստություն է հայտնում Կոստանդնուպոլսում տիրող խառնակ վիճակի համար, Նեստորին մեղադրում իրենց հարաբերությունների վատթարացման համար և պահանջում նրանից Մարիամին անվանել Աստվածածին (Theotokos): «Եթե դու ընդունես ընդամենը մեկ՝ Աստվածածին բառը, - հորդորում է Կյուրեղ Ալեքսանդրացին, - դու միանգամից կվերականգնես ուղղափառության նկատմամբ քո հեղինակությունը և միևնույն ժամանակ կվերականգնես խաղաղությունը եկեղեցու ներսում»¹⁹: Այստեղ, իհարկե, մեծ իմաստով թակարդ էր նախատեսված Նեստորի համար, քանի որ եթե նա միանգամից հրաժարվեր իր նախկին հայացքներից, ապա ոչ միայն չէր վերականգնի իր հեղինակությունը, այլ կկորցներ անտիոքյան աջակիցներին և մնացյալ համախոհներին: Միևնույն ժամանակ, այդ պարագայում Կյուրեղն առավել մեծ հեղինակության կարժանանար մայրաքաղաքում: Քաջ գիտակցելով այդ ամենը՝ Նեստորը մերժողական պատասխան է ուղարկում Կյուրեղին:

Միաժամանակ պետք է նշել նաև, որ Նեստորի հարաբերությունները հարթ չէին նաև Հռոմի պապական կենտրոնի հետ, քանի որ Նեստորը Կ. Պոլսում ապաստան էր տվել Կելեստինոս պապի կողմից Հռոմից վտարված պելագիականներին: Այդ անհեռատես քայլը չէր կարող աննկատ մնալ արևմտյան եկեղեցու կողմից: Եվ հարաբերությունների սրումն ուղղադավանության պաշտպանների համարում ունեցող Ալեքսանդրիայի և Հռոմի հետ հանգեցրեց այն բանին, որ Բյուզանդիայի մայրաքաղաքում մեծ թվով հոգևորականներ բացահայտ կերպով հանդես եկան Նեստորի քրիստոսաբանական հայացքների դեմ²⁰:

Տեղեկանալով դեպքերի անցանկալի ընթացքի մասին՝ 430 թ. փետրվարին Կյուրեղ Ալեքսանդրացին գրում է Նեստորին հղված երկրորդ նամակը

¹⁶ Մանրամասները տես *Cyril Ep.*, I, Patrologia Graeca (ed. by J.P. Migne). T. LXXVII, Paris 1866, 9-39.

¹⁷ Տես *Kidd B. J.* A History of the Church to A.D. 461, vol. III, p. 210.

¹⁸ Տես *Cyril, Ep.*, II, (ed. by J.-P. Migne). T. LXXVII, p. 39-42.

¹⁹ Նույն տեղում:

²⁰ Տես *Kidd B. J.* A History of the Church to A.D. 461, vol. III, p. 212.

(Obloguuntur), որտեղ շեշտը դնում է առավելապես դոգմատիկական հարցերի վրա²¹։ Այս տեսանկյունից անհնար է չնկատել, որ փայլուն դիվանագետ լինելով՝ Կյուրեղը քաջ գիտակցում էր, որ դոգմատիկական հարթության մեջ հարցի դիտարկումն ամենաարդյունավետ միջոցն է երերացող Նեստորին տապալելու համար։ Միաժամանակ Կյուրեղը նամակով դիմեց Յոնի Կելեստինոս պապին՝ չնոռանալով նշել, որ եկեղեցական ավանդության համաձայն եկեղեցուն վերաբերող բոլոր կարևորագույն հարցերը պետք է ներկայացվեն Յոնի աթոռի դատին։ Նմանատիպ դիվանագիտական քայլով Կյուրեղը խորացնում էր պապական կենտրոնի դժգոհությունները Նեստորի նկատմամբ և միևնույն ժամանակ խնդրում էր պապին խնդրո առարկա հարցի լուծման համար ընդհանրական դատավորի դեր ստանձնել։ Վիճաբանական խնդրին առավել խորը ծանոթացնելու նպատակով Կյուրեղը պապին է ուղարկում փաստաթղթեր, «Նեստորի աստվածամերժության դեմ» ուղղված իր հինգ գրքերը, Նեստորին ուղղված երկու նամակները, ինչպես նաև մի շարք քարոզներ, որոնց միջոցով փորձ էր կատարում պապին առավել խորությամբ ծանոթացնել Նեստորի գաղափարների հետ։

Իր հերթին Նեստորը ևս 429 թ. զատկական տոների ժամանակ Կելեստինոս պապին է ուղարկում իր առաջին նամակը (Ad Caelestium I), որտեղ տեղեկություններ էր խնդրում Կ. Պոլսում բնակվող պեղագիականների մասին և հավաստիացնում էր, որ նրանց «կեղծ ուսուցումներից» ինքը ևս լուրջ վնասներ է կրել։ Հակամարտող կողմերի՝ պապին դիմելու շնորհիվ, Յոնի պապական կենտրոնը, ինչպես շատ անգամներ պատմության ընթացքում, իր կամքից անկախ երրորդական դատավորի կեցվածք ընդունեց, ինչը հետագայում մեծապես նպաստեց պապերի բացարձակ հեգեմոն դերի մասին ուսմունքի արմատավորմանը։ Միևնույն ժամանակ գաղտնիք չէ նաև, որ արևմտյան աշխարհին հասու չէին արևելքի խոր փիլիսոփայական-դոգմատիկական հայեցակարգերը, որի պատճառով էլ պապի խնդրանքով լատիներենի և հունարենի գիտակ Յովհաննես Կասիանին, հանգամանորեն ուսումնասիրելով Նեստորի գրվածքները, իր կարծիքը հայտնեց յոթատորանոց «De incarnatione Domini contra Nestorianos» աշխատության մեջ²²։ Այդ ընթացքում Նեստորը Յոն ուղարկեց նաև իր երկրորդ (Ad Caelestium II)²³ և երրորդ (Ad Caelestium III)²⁴ նամակները, որոնց պատասխաններն այդպես էլ նա չստացավ։

Խնդրին առավել ամբողջական և համակարգված լուծում տալու նպատակով Կելեստինոս պապը 430 թ. օգոստոսին Յոնում ժողով է հրավիրում, որը, հաշվի առնելով վերը թվարկված փաստաթղթերը, որոշում է իբրև հերետիկոսի դատապարտել Նեստորին։ Միևնույն ժամանակ Նեստորին հղված պապական ուղեր-

²¹ Այդ նպատակով Կյուրեղը գրեց իր հայտնի «Epistola Dogmatica» աշխատությունը։ Վերջինիս ամբողջական տեքստը տես *Patrologia Graeca* (ed. by J.-P. Migne). T. LXXVII, col. 44-50։ Տես նաև *Stevenson J.* Creeds Councils and Controversies. London, 1966, p. 276-279.

²² Տեքստի անգլերեն թարգմանությունը տես *Roberts A.* The Seven Books of John Cassian on the Incarnation of the Lord, Against Nestorius. A Select Library of Nicene and PostNicene Fathers (ed. by P. Schaff and H. Wace). Ser. 2, (1894). Vol XI, New York, 1890-1900. p. 551-621.

²³ Տես *Loofs F.* Nestoriana: Die Fragmente des Nestorius gesammelt, untersucht und hergegeben, p. 169ff.

²⁴ Տես նույն տեղում, էջ 181f.

ծում նշվում էր, որ եթե նա, նամակները ստանալուց հետո, տասն օրվա ընթացքում չհրաժարվի իր հայացքներից, ապա կհամարվի նաև եկեղեցական հաղորդությունից զրկված (*Aliguanis diebus*)²⁵: Ժողովից հետո Կելեստինոս պապը տասնմեկ նամակներ է հղում քրիստոնեական տարբեր կենտրոնների նվիրապետներին, այդ թվում նաև Կյուրեղին, Նեստորին ու Հովհաննես Ամտիոքացուն՝ տեղեկացնելով ժողովի արդյունքների մասին²⁶: Հետաքրքրական է, որ պապը նամակ չի ուղարկում կայսերական կենտրոն, դրանով, հավանաբար, փորձելով ցույց տալ իր բացառիկ հեղինակությունը և հեզեմոն դիրքը քրիստոնեական աշխարհում:

Ժողովի որոշումները ստանալուց հետո Նեստորն իր անհամաձայնությունն է հայտնում դրանց նկատմամբ և աջակցության համար դիմում է իր հովանավոր Թեոդոս Բ կայսրին: Դեպքերի նման ընթացքը կանխագգալով՝ Կյուրեղը մինչ այդ արդեն մի քանի նամակներ էր հղել կայսերը, կայսրուհի Եվդոքսիային և կայսեր քրոջը՝ Պուլխերիային²⁷: Սակայն կայսրը, Նեստորի խնդրանքով, արդեն տվել էր իր համաձայնությունը հարցը քննարկելու նոր տիեզերաժողովում, որը պետք է գումարվեր 431 թ. հունիսի 7-ին Եփեսոս քաղաքում: Տիեզերաժողով հրավիրելով կայսրը նպատակ ուներ լուծում տալ խնդրո առարկա հիմնահարցին և կայսրությունը զերծ պահել անցանկալի եկեղեցական պառակտումներից: Իր հերթին Նեստորը հույս ուներ կայսեր օժանդակությամբ տիեզերաժողովի ընթացքում վերահաստատել իր սկզբունքները և հիմնավորել իր ճշմարտացիությունը:

Այդ պայմաններում դիվանագիտական բավականին հետաքրքիր հերթական քայլն է կատարում Կյուրեղ Ալեքսանդրացին: 430 թ. նոյեմբերին նա «ի կատարումն պապի հրահանգների» Ալեքսանդրիայում հրավիրում է տեղական ժողով, որը երկրորդեց Հռոմի ժողովի որոշումները: Միևնույն ժամանակ Կյուրեղը պապական նամակին (*Epistola Synodica*)²⁸ կցելով իր հայտնի 12 նգովքները²⁹, ուղարկեց Նեստորին: Փաստորեն, Նեստորը հայտնվեց կրկնակի փակուղու առջև: Մի կողմից, նա տասն օրվա ընթացքում պետք է հրաժարվեր իր հայացքներից, որը նշանակում էր, որ նա ընդունում էր նաև Կյուրեղի բանադրանքները: Սակայն Նեստորի հաստատականությունը իմանալով հանդերձ՝ թույլ կտանք մեզ ենթադրելու, որ ամեն դեպքում Նեստորը չէր համաձայնելու ո՛չ պապական և առավել ևս ո՛չ էլ ալեքսանդրիական ժողովի որոշումների հետ: Այս տեսանկյունից բավականին ճիշտ դիտարկում է անում Ա. Նյումանը, որը գրում է, թե «Երբ Կյուրեղն իր տասներկու նգովքներն ուղարկեց Նեստորին, Կյուրեղի ու Նեստորի դաշտից հակամարտությունը տեղափոխվեց այլ դաշտ: Այժմ հակամարտություն

²⁵ Տե՛ս **Celestine**, Ep. XIII / **Stevenson J.** *Creeeds Councils and Controversies*, p. 279-280.

²⁶ Տե՛ս **Kidd B. J.** *A History of the Church to A.D. 461*, vol. III, p. 224.

²⁷ Տե՛ս **Duchesne M. L.** *The Early History of the Christian Church*, vol. III, p. 236.

²⁸ Տե՛ս **Cyril**, Ep., XVII (Կյուրեղի երրորդ նամակը Նեստորին), **Patrologia Graeca** (ed. by J.-P. Migne). T. LXXVII, col. 105-122.

²⁹ Բանադրանքների վերլուծության մանրամասները տե՛ս **Bettenson H.** *Documents of the Christian Church*. London, 1967, p. 46-47.

նը վերածվեց կոնֆլիկտի անտիոքացիների ու ալեքսանդրիացիների միջև»³⁰:

Շարունակելով իր գաղափարների քարոզչությունը՝ Նեստորը դրանք ևս մեկ անգամ հրապարակավ արտահայտեց 430 թ. դեկտեմբերի 13-ին և 14-ին: Իր հրապարակային ելույթներում նա հերթական անգամ մերժեց «Աստվածածին» եզրի հերետիկոսական, այն է՝ ապոլինարական կամ արիոսական նշանակությունը³¹: Միաժամանակ, ավելորդ չարաշահումներից խուսափելու նպատակով, նա առաջարկեց «Աստվածածին» եզրի փոխարեն շրջանառության մեջ դնել «Քրիստոսածին» եզրը: Այս պարագայում ակնհայտ դրսևորում ստացավ նաև Նեստորի և նրա գաղափարական դարբնոցի՝ Անտիոքի և անտիոքյան քրիստոսաբանության կապը: Նեստորից ստանալով կյուրեղյան տասներկու նզովքները՝ Անտիոքի Յովհաննես պատրիարքն, իբրև ապոլինարական, դատապարտեց դրանք: Յովհաննես Անտիոքացու կարծիքին հետևեցին նաև Կապադովկիական Կեսարիայի Ֆիլմուս արքեպիսկոպոսը (431-438 թթ.)³², Անդրեաս Սամոսատցին (431-434 թթ.)³³ և Ժամանակի հայտնի եկեղեցագետ և աստվածաբան Թեոդորետ Կյուրոսցին (393-458 թթ.)³⁴:

Միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է նշել, որ Կյուրեղ Ալեքսանդրացին ևս ձեռք բերել ծալած չէր նստել: Մի կողմից նա ակտիվորեն հակազդում էր իր քննադատներին, մասնավորապես Անդրեաս Սամոսատցուն (*Apologia contra Orientales*)³⁵ և Թեոդորետ Կյուրոսցուն (*Apologia contra Theodoretum pro XII capitibus*)³⁶, իսկ մյուս կողմից ապարդյուն կերպով փորձում էր իր կողմը գրավել Ալկակիոս Բերիացուն (379-437 թթ.)՝ իր հորեղբորը՝ Թեոփիլոս Ալեքսանդրացու մերձավորագույն աջակցին, որն այդ պարագայում պաշտպանում էր Նեստորի դիրքորոշումը:

431 թ. հունիսի 22-ին վիճաբանությունների ու նախաձեռնությունների արդյունքում Եփեսոս քաղաքում գումարվեց երրորդ տիեզերաժողովը, որի աշխատանքների բացմանը չէին հասցրել ժամանակ անտիոքյան և Յոննի պատվիրակները: Եվ քանի որ ժողովականները տասնվեց օր սպասել էին ուշացած մասնակիցների ժամանմանը, մեծամասնության պահանջով Կյուրեղ Ալեքսանդրացին վերջիվերջո որոշեց բացել այն: Նեստորը հրաժարվեց մասնակցել ժողովի աշխատանքներին, որը, սակայն, արգելք չդարձավ նրան դատապարտելու համար: Երբ Նեստորի դատապարտության մասին լուրը տարածվեց Եփեսոսում՝

³⁰ **Newman A. H.** A Manual of Church History. Vol. I, Philadelphia, 1906, p. 340.

³¹ Տե՛ս **Loofs F.** Nestoriana: Die Fragmente des Nestorius gesammelt, untersucht und her-
auegegeben, p. 298-313.

³² Տե՛ս **Patrologia Graeca** (ed. by J.-P. Migne). T. LXXXIV, col. 579-581.

³³ Աստվածաբանի մոտեցումների մանրամասները տե՛ս **Patrologia Graeca** (ed. by J.-P. Migne). T. LXXVI, p. 315-386.

³⁴ Տե՛ս **Kidd B. J.** A History of the Church to A.D. 461, vol. III, p. 232-234. Հարկ ենք համարում նշել, որ Թեոդորետը անտիոքյան այն հավատամքի հեղինակն է, որը 433 թ. եկեղեցական միության ժամանակ Կյուրեղ Ալեքսանդրացին ուղղադավան ճանաչեց:

³⁵ Այդ աշխատության մանրամասները տե՛ս **Patrologia Graeca** (ed. by J.-P. Migne). T. LXXVI, col. 315-386.

³⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 385-452:

որոշ մարդիկ փորձեցին բռնություն կիրառել Նեստորի նկատմամբ, որից հետո ստիպված էին պահապաններ կարգել նրա տան շուրջը³⁷:

Ժողովի բացումից չորս կամ հինգ օր անց Եփեսոս հասան անտիոքացիները, որոնք, իրենց հերթին, 43 եպիսկոպոսներով գումարեցին իրենց ժողովը և դատապարտեցին Կյուրեղի Ալեքսանդրացուն և Եփեսոսի եպիսկոպոս Մեմնոնին: Հետաքրքրական է, որ ժողովի մասնակից անտիոքացիները ոչ թե պաշտպանեցին Նեստորին կամ նրա ուսմունքը, այլ՝ դատապարտեցին Կյուրեղ Ալեքսանդրացու «անօրինական գործողությունները»: Հովհաննես Անտիոքացու ժողովն իբրև «հերետիկոսական մտքի արգասիք» դատապարտեց նաև Կյուրեղի «Տասներկու նզովքները»³⁸:

Փոխադարձ մեղադրանքներից ու բանադրանքներից հետո, բնականաբար, երկու կողմերն էլ իրենց ճշմարտացիությունն ապացուցելու կամ համոզելու նպատակով պետք է դիմեին կայսրին: Բայց կայսեր որոշումն անսպասելի էր բոլորի համար: Նա հրամայեց ձերբակալել Կյուրեղին, Մեմնոնին և Նեստորին և նրանք կալանքի վերցվեցին Եփեսոսում: Սակայն կարճ ժամանակ անց, անսպասելի հասարակական կարծիքին, կայսրն ազատ արձակեց Կյուրեղին և Մեմնոնին, իսկ Նեստորին «պատվո աքսոր» ուղարկեց իր մենաստան: 431 թ. հոկտեմբերի 25-ին Նեստորի փոխարեն Կ. Պոլսի պատրիարք դարձավ Մաքսիմիանոսը: Իսկ ժողովից երկու տարի անց Կ. Պոլսի պատրիարքության ակտիվ միջնորդությամբ և կայսեր հարկադրանքով 433 թ. «միավորման գիր» ստորագրվեց Ալեքսանդրիայի և Անտիոքի միջև³⁹: Դրանում Նեստորին դատապարտելու և իր բանադրանքները պահպանելու դիմաց Կյուրեղը համաձայնեց իր ստորագրությունը դնել անտիոքյան հավատքի սահմանման տակ:

Մի քանի տարի վանքում փակված մնալուց հետո 435 թ. Նեստորն աքսորվեց Եգիպտոս, իսկ նրա գրքերը կայսեր հրամանով կրակին հանձնվեցին: Չնայած աքսորական կյանքի դաժան պայմաններին, Նեստորը դրանց մասին ոչինչ չի գրել, այլ միայն փորձել է «հիմնավորել» իր գաղափարական ճշմարտացիությունը: Նրա մահվան մասին տեղեկությունները բավականին աղքատիկ են, եթե չասենք, որ գրեթե բացակայում են: Միակ աղբյուրը, թերևս վերջին շրջանում հայտնաբերված Նեստորին վերագրվող «Book of Heraclides» աշխատանքն է, որտեղ հիշատակված է նաև Եփեսոսի 449 թ. «ավազակային ժողովի» և Թեոդոս II կայսեր մահվան մասին⁴⁰: Այդ հիման վրա էլ Եվագրիոս պատմիչը համոզված գրում է, որ Նեստորը Քաղկեդոնի ժողովից առաջ չի մահացել⁴¹: Այնուամենայնիվ, պետք է նշել, որ Նեստորին վերագրվող աշխատության մեջ Քաղկեդոնի վերաբերյալ ուղղակի ոչ մի հիշատակություն չկա:

³⁷ Տե՛ս **Nestorius**: The Bazaar of Heracleides (by Driver G.R. and Hodgson L.). Oxford, 1925, p. 135: Տե՛ս նաև **Nau**. Le livre d'Heraclide de Damas. Paris, 1910, p. 120.

³⁸ Տե՛ս **Stevenson J.** Creeds Councils and Controversies, p. 289.

³⁹ Տե՛ս **Nestorius**: The Bazaar of Heracleides (by Driver G.R. and Hodgson L.), p. 287ff. Տե՛ս նաև **Nau**. Le livre d'Heraclide de Damas, p. 254ff.

⁴⁰ Տե՛ս **Nestorius**: The Bazaar of Heracleides (by Driver G.R. and Hodgson L.), p. 345f, 369, 375. Տե՛ս նաև **Nau**. Le livre d'Heraclide de Damas, p. 302f, 323, 327.

⁴¹ Տե՛ս **BethuneBaker J. F.** Nestorius and his teaching: a fresh examination, p. 34.

Այս ամենով հանդերձ հարկ է նշել, որ Նեստորի և նրա ուսմունքի մասին մեր պատկերացումները թերի ու անավարտ կլինեին, եթե 1889 թ. Ուրմիայի Կոտչանես քաղաքի նեստորական պատրիարքության գրադարանում ամերիկացի միսիոներների կողմից չհայտնաբերվեր ու չպատճենահանվեր 12-րդ դարի մի ձեռագիր՝ մի շատ կարևոր աշխատություն՝ «Յերակլիդեսի բազար» վերնագրով⁴²։ Վերջին շրջանում աստվածաբանական բազմաթիվ կենտրոններում այդ աշխատությունը քննարկման լուրջ նյութ է դարձել, որի հիման վրա երկրորդ վերածնունդն է ապրում Նեստորի գաղափարների հետազոտությունն ու անաչառ գիտական արժևորումը։

Չնայած այդ ամենին՝ պետք է նշել, որ ընդհանրական եկեղեցու կողմից արդեն իր քսորի շրջանում Նեստորն մոռացված մարդ էր։ Իր մահից հետո ևս Նեստորն ու նրա ուսմունքը դարեր շարունակ անտեսված մնացին, բացառությամբ թերևս Պարսկաստանի և Չինաստանի, որտեղ նեստորական քարոզիչները 6-րդ դարից սկսած բավականին լայն գործունեություն ծավալելով՝ մեծաթիվ հետևորդներ էին ձեռք բերել։

ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НЕСТОРИЯ

Օ. Յ. Օգանյան

В статье анализируется один из самых противоречивых вопросов церковной истории - жизнь и деятельность Константинопольского патриарха первой половины V века Нестория. В церковной истории Несторий представляется как "противоречивый человек", т.к. его христологическая концепция неоднократно была подвергнута анафеме.

Анализируя жизнь и деятельность Нестория на основе апокрифической работы "Базар Гераклита", автор обосновывает, что противоречия между христологией Нестория и христологическими концепциями Кирилла Александрийского и Келестина Римского имели не "личный характер", как считают отдельные исследователи, а принципиальный, т.к. учение Нестория невольно было направлено против церковной традиции.

⁴² Ձեռագրի ասորական բնագրի անվանումը «Thegourta Heraclides» է։ Thegourta-ն հավանաբար հունարեն «pramateia» բառից է, որը «գործունեություն» իմաստից զատ ունի նաև «գիտական աշխատանք» (treatise) նշանակությունը։ Եվ չնայած դրան, այս ձեռագիրը տարբեր լեզուներում գիտնականների կողմից տարբեր անվանումներով է ներկայացվում, ընդհուպ մինչև «Յերակլիդեսի գործը» վերնագիրը։ Հանդիպում են նաև «The Bazaar of Heraclides», «The Bazaar», «Treatise of Heraclides», «Book of Heraclides», «Liber Herclides» անվանումները։ Նեստորին վերագրվող այս աշխատանքի մասին բավականին շատ է գրվել, այն մեկնաբանվել ու վերլուծվել է տարբեր տեսանկյուններից, սակայն մինչ օրս էլ հեղինակի վավերականության հետ կապված հարցադրումները լուծված չեն։ Գիտնականները կասկածի տակ են առնում հատկապես աշխատանքի առաջին մասը և վերջաբանը, որոնք ոչ մի պարագայում չէին կարող Նեստորի գրչին պատկանել։

THE LIFE AND ACTIVITY OF NESTORIUS

H. V. Hovhannisyan

The article refers to one of the most contradictory issues within the Christian church history which is the life story of Nestorius. Nestorius himself is a challenging person within the church of the 5th century because it does not happen every day that Constantinople patriarch transforms to heretic and accused to exile.

The author analyzes the life and activities of Nestorius based on his work "Bazaar of Heraclides". This book has been considered lost for long centuries and was recently found in the north of Iran. The author analyzes the controversy between Nestorius and Cyril from Alexandria and shows the details of accusation of Nestorius. This article reveals some details of the life and activity of Nestorius not known and not analyzed before.